

A Polgáron összeírt két *Simandi* neve sem utalhat másra, mint a távoli, Zaránd megyei községre (Aradtól északra, ma Romániában, CSÁNKI is említi).

Máskor az okozza a bizonytalanságot, hogy kínálkozna kézenfekvő megoldás, mégis el kell vetnünk, mert a korabeli források nem valószínűsítik. A *Níry* névből aligha gondolhatnánk másra, mint hogy viselője vagy annak valamelyik őse a mai Nyíregyházáról került abba a faluba, ahol feljegyezték a nevet. Csakhogy Nyíregyháza a XIV. sz. elején fordul elő *Nyr* néven; már 1347-ben is *Nyreghaza* néven említik a források. Ennélfogva lehetséges, hogy a név az Abaúj megyei *Nyíri* községre utal, amely Füzér közelében található.

A *Palj*, *pali* név több községre is utalhat. Ugyancsak Szentmargitán írták össze, és nem is volt ritka név: négyen is viselték. A falutól *Ópályi*, *Hosszúpályi* és *Monostorpályi* nagyjából ugyanolyan messze van, tehát legfeljebb találgathatunk, honnan kerültek Margitára a Pályiak.

Természetesen az e csoportba tartozó nevek többsége egyértelmű utalást tartalmaz arra a községre, ahonnan a család származik. Az *Ajaky*, *Baktai*, *Berenczy*, *Bogaty* vagy a *Czeczy*, *Czengerj*, *Debreczenj*, *Dobj* név nem hagy kétséget eredetét illetően.

Az *-i* képző nélküli, pusztá helynévi személynévek közül is érdemes néhányat megemlítenünk. Ezek: *Bachko* (Bacskó, ma Csehszlovákiában, Sátoraljaúhelytől északnyugatra), *Bef* (Bés, az egykori Ung megyében, a mai Csehszlovákia területén), *Baronja* (ugyanazon a tájon, az előzőtől néhány kilométerre), *Dobra* (Bodroghözben, ma Csehszlovákiában), *Döge*, *Karchia* (Karcsa, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Bodroghözben), *Zyipes* (Szepes, Debrecen-től délre eső helység volt). Talán nem véletlen, hogy e nevek többsége (a felsoroltak közül valamennyi, az utolsó kivételével) igen közel esik egymáshoz, tehát a képző nélküli személynévvé válásban feltételezhetünk nyelvjárási sajátosságot is.

Az elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy névrendszerünk kialakulásában fontos szerephez jutottak a településnevek, s az sem vitatható, hogy a vizsgált időszakban még kapcsolatnak kellett lennie a származási hely és az elszármazott személy között.

ÁDÁM IMRE

Kun eredetű nevek a török adóösszeírásokban

A török adóösszeírásoknak két típusa létezik. Az egyik a beszedendő (vagy beszédhető), a másik pedig a már beszédett tizedekről és adókról készült (KÁLDY-NAGY, Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970. 7). A szandzsákok (megyék, tartományok) összeírásai az előbbi típusba tartoznak. Napjainkig többnyire ilyen összeírásokat publikáltak.

Az akkori törvények szerint a lakosokat ott kellett jegyzékbe venni, ahol már legalább tíz éve laktak. Az összeírásokban főleg a családfők és felnőtt fiaik szerepelnek. Ám gyakran számbavették a családfővel együtt élő férfirokonait (idős apját, nőtlen testvérét, nő fiát, vejét) és szolgálait. Ekkor azonban csak a családfőt írták össze vezetőknévén, míg a többieket csupán keresztnévükön sorolták fel. Ugyancsak keresztné-

ven szerepelnek a bírók, a papok, a deákok és az özvegyasszonyok. Akiknek önálló keresetük és külön háztartásuk volt, azokat vezetéknevükön írták be (KÁLDY-NAGY i. m. 20–1).

A fentiek alapján az összeírások névtani forrásként való használata kézenfekvő. Történeti-gazdaságtörténeti szempontból MÉSZÁROS LÁSZLÓ (Századok 1974. 274–80), névtudományi szempontból pedig HAJDÚ MIHÁLY (Névtani Értesítő 1. sz. 49–50; 8. sz. 129–34) méltatta a szóbanforgó forráscsoportot. Mindketten valóságos kincsebányának tartják az összeírásokat. Ennek ellenére Hajdú Mihály a Névtani Értesítő 8. számában még kénytelen így fogalmazni: „Nagy szégyene a magyar névtudománynak, hogy ezeket a hallatlan értékű adattárakat mindeddig alig hasznosította, a XVI. századi magyar személynévhasználatról nem készítette el az összefoglaló szintézisét” (130). A legmesszebbmenőkig egyetértek az idézett szerzővel abban is, hogy a török adóösszeírások legfontosabb értéke az, hogy lehetőséget kínálnak a korabeli névstruktúra vizsgálatára. A különböző helyekről összegyűjtött XVI. századi anyag alapján ezt a munkát időszerű lenne már elvégezni. A török adóösszeírások több százezer családnévi és keresztnévi adata szinte teljes névtani képet tárhatna elénk a korszak magyarságának nagy részéről (uo. 134).

Én magam kun eredetű tulajdonnevek után nyomozva jutottam el ehhez a forráscsoporthoz. A hazai kun etnikum kutatásában ugyanis döntő jelentőségű az a kérdés, hogy mi lett a sorsa a kunságnak a török hódoltság során. Készülő kandidátusi értekezésemben éppen a névanyag vizsgálata segítségével próbálok megállapítani a kiskunsági kun migráció irányát és határait. Erre a célra kiválóan megfelelnek a török adóösszeírások, hiszen a hódoltság területe teljesen fedi a Kiskunságot, sőt még a vele határos területeket is.

E kérdéskör szempontjából vizsgáltam meg a budai szandzsák 1546–1562-es összeírását (KÁLDY-NAGY GYULA, Kanuni devri Budin tahrir defteri. Ankara, 1971.). Kutatásaim kezdeti tapasztalatait itt adom közre.

A budai szandzsákban 493 lakott és lakatlan hely volt, amelyből 14 a városok, 318 a falvak és 160 a puszták száma. Az összeírás körülbelül 50 ezer nyilvántartott személy nevét tartalmazza (Mészáros László számításai alapján, vö. i. m. 276). Az összeírások neveit azonban fenntartással kell kezelni, mert az arab írással, idegen ajkú összeíró által rögzített nevek sokszor nem felelnek meg a valóságnak. Viszonylag könnyű a korrigálás a közismert szónevek és a keresztnévek esetében. Ezek viszont önmagukban nem alkalmasak arra, hogy viselőjükben idegen etnikum egyedeit (leszármazottait) keressük. Egyedüli megoldás a magyar szempontból jelnévnek számító nevek összegyűjtése. Közülük kell kiszűrni azokat, amelyek a török és a magyar hangtörténet tanúsága szerint kipcak-török (jelen esetben kun) eredetűnek tarthatók.

Elsőként bemutatok néhány egyezést, amely a középkori oklevelek, a budai szandzsák összeírásai és a későbbi országos összeírások, valamint az egyházi anyakönyvek adatai között felfedezhető. (Az Ak. rövidítés református anyakönyvet jelent; az okleveles adatokat GYÁRFÁSTól [A jász-kunok története. Kecskemét–Szolnok–Budapest, 1870–1885.] idézem; az adatok után zárójelben az előfordulás helye szerepel.)

Oklevélben:	Török összeírásban:	Későbbi összeírásban:
1423: <i>Balta</i> fia Lajos (Buzgánszállás, Zombatszállás)	<i>Balta</i> (Mizse, Szabadszállás, Ecsed)	1768: <i>Balta</i> (Szabadszállás Ak.) 1779: <i>Balta</i> (Lacháza Ak.)
1521: <i>Barag</i> , Demetrius (Asszonyszállása)	<i>Barak</i> (Bölcske, Óbuda, Nagymaros, Keve)	—
1347: <i>Beke</i> (Csertán nemzetség)	<i>Beke</i> (Bölcske, Keve, Cegléd)	1699: <i>Beke</i> (Fülöpszállás; Pentz összeírásában)
1451: <i>Bócsas</i> szállása	<i>Bócs</i> ~ <i>Bócsa</i> (Gyura, Mizse)	—
1459: <i>Boda</i> (Tényő)	<i>Boda</i> (Nagyvenyim, Galgámácsa, Kecskemét, Máma)	1699: <i>Boda</i> (Kunszentmiklós, Pentznél)
1323: <i>Chakan</i>	<i>Csákán</i> (Zsámbék)	1739: <i>Csákány</i> (Fülöpszállás Ak.)
1448: <i>Kaytors</i> szállása (Hontosszék)	<i>Kajtár</i> , <i>Kajdar</i> (Berki, Mizse)	—
1466: <i>Karasz</i> szállás	<i>Kara</i> (Pentele, Karácsonszállás, Szentlőrinc-káta, Ferencszállás, Szentkirály, Törtel)	1741: <i>Kara</i> (Kiskunlacháza Ak.)
1407: Joannes <i>Karzagh</i>	<i>Karcak</i> (Törtel) <i>Karszag</i> (Szabadszállás)	—

A kun migráció felderítésében segítségünkre lehet a kun eredetű nevek területi elhelyezkedésének a tanulmányozása. A módszer kísérleteként megvizsgáltam a *Kun*, a *Tatár* és a *Magyar* családnevek elterjedtségét a budai szandzsákban. A névföldrajzi elemzésből kitűnik, hogy egyes nevek — pl. *Kun* — nagy területen (talán országosan), míg mások csak egészen szűk körben terjedtek el (pl. a *Gere*, *Toka* nevek csak a Csepel-szigeten fordulnak elő). A szandzsákon belül a *Tatár* név főleg a Kiskunság keleti felén, Kecskemét, Pálka, Kerekegyháza környékén található meg. Néhány adatunk Vác környékéről is van. Ehhez hasonló szóródást mutat a *Magyar* családnev is. Tehát főleg a Kiskunság keleti részén, valamint a Dunakanyarban és Ráckeven találjuk meg.

Az összeírásban újabb adatokat találtam egyes — korábban már törökből (kunból) magyarozott — nevekhez. Lássunk erre is néhány példát: Az oklevelekben szereplő *Bezterhaza* (1494) és *Bezterzallasa* (1517) nevek első tagját RÁSONYI LÁSZLÓ a karaim, kirgiz, kazáni tatár *bezdír*- 'undort kelteni' jelentésű igével hozta összefüggésbe (AOH, XX [1967.], 137). Az összeírásokban megtaláljuk a *Beszter* helynevet, valamint a *Bösztör* ~ *Bösztör* családneveket Dunaföldváron és Püspökatvanban. Már a XIV. század elején előfordul a *Koor* nemzetségnév, amely talán az ujjur *qoŋur* 'kevés' szóval van kapcsolatban (RÁSONYI i. h.). A budai szandzsákban még két és fél századdal később is több személy viseli a *Kór* nevet (Bölcske, Kóka, Óbuda, Nagykőrös

stb.). Még érdekesebb, hogy az 1277. évből adatolt *Thorzok* név továbbélését fedezhetjük fel az összeírás *Torsok ~ Torszok ~ Torcsok* (Pentele, Szigedfő, Alpár) adataiban. E neveket Rásonyi László (i. m. 146) ötlete alapján a kazak, szagáj stb. nyelvek *torsuq* 'tej tárolására szolgáló börtömlő' jelentésű szavából magyarázhatjuk.

Jövőbeni kutatásaim fő célja és egyben leghőbb vágyam, hogy kun eredetű neveink számát újabbak felfedezésével gyarapítsam. Előadásom végén – pusztán érdekességként – felsorolok néhányat az összeírás azon nevei közül, amelyeknek kun eredete gyanítható: *Akma, Alak, Alagör, Csacsak, Csagircsa, Csikán, Csimaz, Cso-bán, Csoki, Csokmár, Csokola, Csomáz, Csöger, Csura, Dorgán, Torhán, Hancsuka, Kántos, Kaplan, Kodorgár, Kolon, Konok, Kulá, Moncsák, Tengez, Torna, Tul, Tura, Uzon, Zongor, Zsagyik, Zsavik, Zsirmáz, Zsokma, Zsonta*.

Alapos etimológiai elemzéssel dönthetjük csak el azt, hogy a fenti nevek esetében helyénvaló-e a kun eredet feltételezése.

BASKI IMRE

Történeti és mai személynevek a Káli-medencében

A Balaton-felvidék egyik legszebb tájegysége, a Káli-medence zárt etnikai körzet. Hajdan Zala vármegye része volt, ma Veszprém megyéhez tartozik.

Nevét honfoglalás kori urától, *Kál* horkától kapta. (A név eredetét PAIS DEZSŐ átfogó történeti elemzéssel vizsgálja: *Kál és társai*. MNy. XXV, 121.)

A honfoglalást követő évtizedekben és évszázadokban e tájon keletkezett kisebb-nagyobb falvak nevükben mindmáig megőrizték első földesuruk nevét. Tizenkilenc község volt a török előtti időben a környéken: Boldogasszonyörs, Cibriánörs, Ecsér, Kékkút, Kerekikál, Kiskál, Köveskál, Mindszentek Kálja, Nagyörs, Örskál, Rendes, Fülöp, Sásoly-kál, Szepezd, Sóstókál, Szentbenedek Kálja, Szentlászlóörs, Szentvidkál és Töttöskál. Ezek közül tíz falu őrizte meg az ősi nevet. Hat község a mai napig fennáll: Cibriánörs, Nagyörs, Örskál és Szentlászlóörs Boldogasszonyörsbe olvadt be, amely később a Kővágóörs nevet vette fel. A többi település főleg a török időkben pusztult el, de helyük – Kiskál kivételével – a mai napig kimutatható, nevüket a földrajzi névanyagban vártlozatos módon fellelhetjük. A mai tájvédelmi körzet nyolc községet foglal magába. Ide tartozik Kővágóörs, Kékkút, Salföld, Mindszentkál, Szentbékál, Köveskál, Balatonhenye és Monoszló teljes kül- és belterülete.

A veszprémi Bakonyi Múzeum szervezésében és irányításával 1981-ben kezdődött meg a terület községeinek széles körű történeti és néprajzi monografikus vizsgálata. 1984-ben kapcsolódtam a kutatócsoporthoz, hogy a teljesség igényével összegyűjtsem és rendszerezem e tájvédelmi körzet névanyagát: személyneveit, helyneveit, állatneveit.

A kutatómunkám során összegyűlt ötvennégyezer cédula rendszerezése riasztóan sok energiát igényel. A korábban meghatározott címet a referátum szűkre szabott lehetősége miatt is szűkítem: a tájegység történeti és mai keresztnéveit a legjellegzetesebb falu, *Kővágóörs* két emberöltőt felölelő személynévanyagán mutatom be.

A történeti adatok az 1850–1900 közötti időszakból valók. Összesen 3084 gyermek nevét jegyeztem fel: 1715 katolikus, 995 evangélikus és 374 izraelita feleke-